

TADEUSZ STRYJAKIEWICZ, PIOTR SOSIŃSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

OBSZARY NAPŁYWU POLAKÓW DO NIEMIEC PO ROZSZERZENIU UNII EUROPEJSKIEJ W 2004 R.

Abstract: Inflow areas of Poles to Germany after the EU enlargement in 2004. The aim of this article is to analyse one of the important components of contemporary Polish-German relationships, i.e. migration of Polish population to Germany. The scale and dynamics of this process have intensified since Poland's accession to the European Union in 2004 and full opening of the German labour market to Polish citizens in 2011. The article focuses on spatial consequences of Polish-German migration seen from the perspective of the immigrant country. Its conclusions are based on unique statistical data and cartographic materials.

Keywords: migrations, population inflow areas, Poland, Germany

JEL codes: F22, J15, J61

Wprowadzenie

W debacie na temat procesów geopolitycznych, społecznych i ekonomicznych zachodzących we współczesnej przestrzeni europejskiej istotne znaczenie mają relacje polsko-niemieckie. Znaczenie to wynika m.in. z położenia geograficznego obu krajów w centrum Europy oraz ze spuścizny historycznej „trudnego sąsiedztwa”. Ważnym elementem wzajemnych relacji jest przepływ ludności. O ile polsko-niemieckie stosunki polityczne i gospodarcze są przedmiotem wielu opracowań naukowych i eksperckich, w tym geograficznych [patrz np. Buchhofer, Kortus 1995, Chojnicki, Stryjakiewicz 1996, Stryjakiewicz, Chung-Tong Wu 1998, Stryjakiewicz, Kaczmarek 2000, Stöber 2002, 2003, Ciok 2004], to szczegółowa analiza przestrzennych konsekwencji najnowszych polsko-niemieckich ruchów migracyjnych nie była jak dotąd przedmiotem szerszego zainteresowania. Godnym odnotowania wyjątkiem są prace Więckowskiego [2008], Klagge i in. [2007], Langa [2013], Langa i Nadlera [2014] oraz Stryjakiewicza [2017]. Jednym z powodów tej „luki poznawczej” są zapewne trudności związane z pozyskaniem wiarygodnych danych statystycznych oraz znaczne różnice w statystykach migracyjnych obu państw. Jak wynika z badań porównawczych przeprowadzonych przez P. Sosińskiego, w 2013 r. dane Niemieckiego Federalnego Urzędu

Statystycznego (NFUS) oraz GUS-u dotyczące migracji stałych z Polski do Niemiec różniły się 11,5-krotnie. Różnica ta wynika najprawdopodobniej z faktu, że znaczna część migrantów ujmowana jest w polskich źródłach jako „migranci czasowi” [por. *Informacja...*, 2016, GUS]; natomiast w źródłach niemieckich te same osoby traktowane są – zapewne zgodnie ze stanem faktycznym (miejsce zamieszkania i pracy) – jako „imigranci z prawem stałego pobytu”. Z tego względu w niniejszym artykule przyjęto imigracyjną perspektywę badawczą. Jest to zgodne z postulatem metodologicznym wyrażonym przez Okólskiego i Fihel [2012] w następującym stwierdzeniu: „Emigracja jest wpisana w kanon praw człowieka, w demokratycznym państwie nie może być ograniczana, a zatem trudno poddaje się kontroli i tym samym obserwacji (rejestracji). Paradoksalnie, imigracja będąca tylko odmienną optyką emigracji (...) podlega kontroli. (...) Zapewnia to badaczowi lepsze stanowisko obserwacyjne. A zatem ten argument pragmatycznej natury przesądza o tym, że współczesne wędrówki międzynarodowe powinniśmy prześledzić z perspektywy imigracji”.

Przyjmując terminologię koncepcji zależności od ścieżki przemian (*path dependence*)¹, należy stwierdzić, że w XXI w. największy wpływ na skalę i dynamikę migracji polsko-niemieckich wywarły dwa punkty zwrotne (*critical junctures*):

- a) przystąpienie Polski do Unii Europejskiej w 2004 r.;
- b) pełne otwarcie niemieckiego rynku pracy dla obywateli polskich w 2011 r.

Z tego względu zakres czasowy prezentowanej w artykule analizy obejmuje lata 2004–2014, umożliwiając ukazanie wpływu ww. punktów zwrotnych na wielkość napływu Polaków do Niemiec. Analizę przestrzenną przeprowadzono w układzie 402 jednostek przestrzennych (*Kreise* – 295 i *Kreisfreie Städte* – 107), które odpowiadają w przybliżeniu polskim powiatom i miastom na prawach powiatu.

1. Pytania badawcze i źródła danych

Celem analizy jest próba odpowiedzi na trzy pytania:

1. Jak kształtują się skala i dynamika ruchów migracyjnych z Polski do Niemiec po rozszerzeniu Unii Europejskiej w 2004 r.?
2. Które z obszarów niemieckich są najchętniej wybierane przez Polaków jako miejsce osiedlania się i dlaczego?
3. W czym przejawia się specyfika ruchów migracyjnych pomiędzy Polską a Niemcami? Jakie są podobieństwa i różnice tego procesu na tle imigracji innych grup narodowościowych na terytorium Niemiec?

Dane statystyczne, stanowiące punkt wyjściowy zestawień tabelarycznych, opracowań kartograficznych i opartego na nich wnioskowania, zostały zebrane przez Piotra Sosińskiego podczas jego stażu badawczego w Niemczech² w następujących instytucjach:

- a) Federalny Urząd Statystyczny (*Statistisches Bundesamt*) w Wiesbaden;
- b) urzędy statystyczne niemieckich krajów związkowych (*Bundesländer*);

¹ Koncepcja zależności od ścieżki jest opisana m.in. w pracach Mahoneya [2000] oraz Gwosdza [2004].

² Krótko po pobycie w Niemczech Piotr Sosiński sam stał się jednym z polskich emigrantów do tego kraju.

c) Urząd do spraw Migracji i Uchodźców (*Bundesamt für Migration und Flüchtlinge*) w Norymberdze.

Ponadto w artykule wykorzystano dane Banku Danych Regionalnych i inne opracowania Głównego Urzędu Statystycznego (GUS).

2. Skala i dynamika napływu Polaków do Niemiec po rozszerzeniu Unii Europejskiej w 2004 r.

Na początku analizy empirycznej warto postawić sobie pytanie, dlaczego przepływ ludności z Polski do Niemiec po rozszerzeniu Unii Europejskiej w 2004 r. jest tak ważnym problemem geograficznym. W przekonaniu autorów wynika to co najmniej z kilku powodów:

- po otwarciu rynku pracy w 2011 r. Niemcy stały się głównym obszarem napływu polskich migrantów (wyprzedzając wcześniejszych liderów, m.in. Wielką Brytanię i Irlandię);
- w rezultacie tych migracji Polacy są najszybciej rosnącą grupą wśród wszystkich zagranicznych grup narodowościowych w Niemczech (patrz tab. 1);
- rozmieszczenie Polaków na terytorium Niemiec jest przestrzennie zróżnicowane, a ich preferencje dotyczące miejsc osiedlania się wykazują charakterystyczne prawidłowości (podobne stwierdzenie dotyczy obszarów emigracyjnych w Polsce, które jednak nie są przedmiotem badań w niniejszym artykule).

Skalę i dynamikę napływu Polaków do Niemiec w latach 2004–2014 przedstawiono na rycinie 1. Zaznacza się wyraźny wzrost liczby migrantów od 2011 r.,

Tabela 1

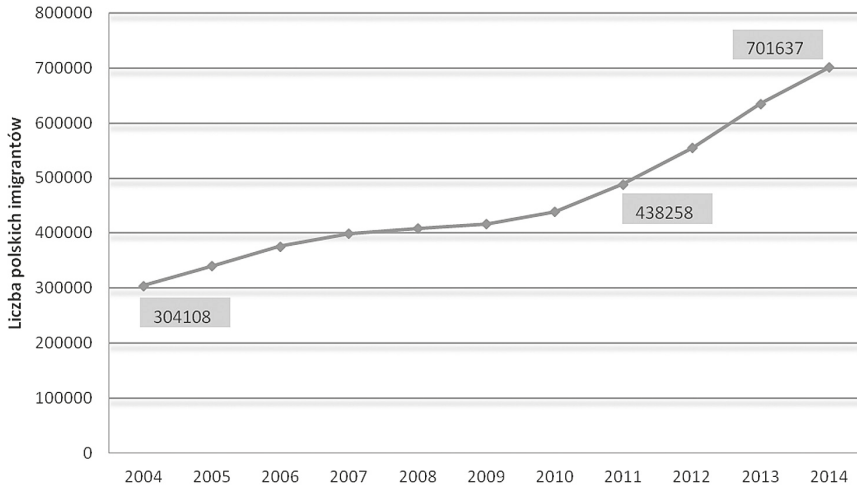
Najważniejsze zagraniczne grupy narodowościowe w Niemczech

	Turcy	Włosi	Polacy	Rosjanie*
2006	1 738 831	534 657	361 696	693 138
2007	1 713 551	528 318	384 808	688 503
2008	1 688 370	523 162	393 848	686 004
2009	1 658 083	517 474	398 513	688 869
2010	1 629 480	517 546	419 435	693 849
2011	1 607 161	520 159	468 481	709 621
2012	1 575 717	529 417	532 375	733 173
2013	1 549 808	552 943	609 855	773 565
Zmiana 2006–2013	-10,87%	3,42%	68,61%	11,60%
Średnioroczna zmiana	-1,52%	0,41%	5,09%	1,30%

*wraz z osobami urodzonymi na obszarze byłego ZSRR

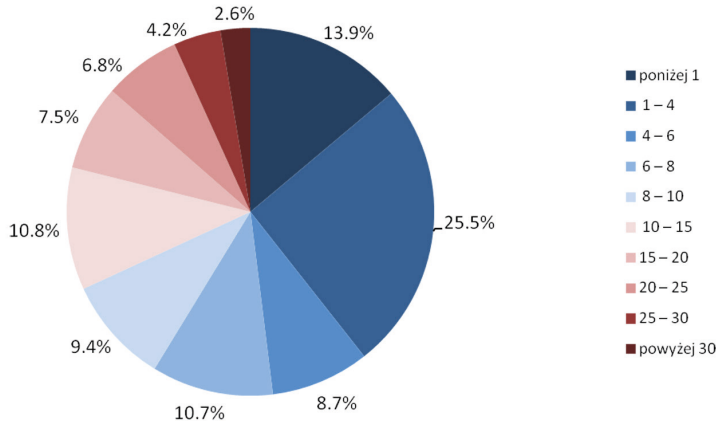
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Federalnego Urzędu Statystycznego.

tj. po pełnym otwarciu dla Polaków niemieckiego rynku pracy. Obecnie mówi się w Polsce o zahamowaniu trendu wzrostowego, nie dysponujemy jednak wiarygodnymi i porównywalnymi danymi statystycznymi potwierdzającymi tę tezę. Należy w tym miejscu ponownie zwrócić uwagę na rozbieżność niemieckich i polskich danych statystycznych. Według danych Niemieckiego Federalnego Urzędu Statystycznego (NFUS) pod koniec 2014 r. liczba polskich emigrantów przebywających stale w Niemczech wynosiła 701,6 tys. osób, natomiast GUS liczbę polskich emigrantów do Niemiec, których nazywa „migrantami czasowymi”, szacował w 2015 r. na około 655 tys. (*Informacja...* 2016). Niezależnie od różnic w terminologii i danych dotyczących wielkości migracji należy uznać, że skala tego procesu jest znaczna, co pociąga

Ryc. 1. Polscy imigranci w Niemczech w latach 2004–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Federalnego Urzędu Statystycznego.

Ryc. 2. Czas pobytu Polaków w Niemczech w latach (2014 r.)

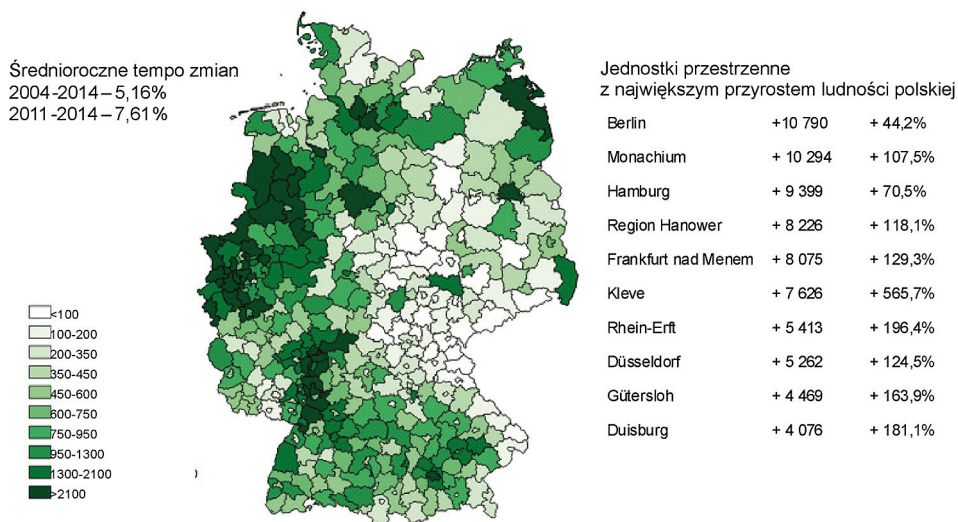
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Federalnego Urzędu Statystycznego.

za sobą dalsze konsekwencje demograficzno-społeczne, ekonomiczne i przestrzenne w obu krajach.

Wzrost napływu Polaków do Niemiec po rozszerzeniu Unii Europejskiej w 2004 r. spowodował duże zmiany strukturalne polskiej ludności zamieszkującej w Niemczech. Jak pokazano na rycinie 2, 68% tej ludności (dane dla 2014 r.) przebywało tam nie dłużej niż 10 lat. Z kolei z wywiadów wynika, że migranci ci są również młodzi wiekowo, a miejsce ich osiedlania się często nie jest związane z tradycyjnymi obszarami imigracyjnymi na terenie Niemiec. To zagadnienie jest przedmiotem analizy w kolejnym rozdziale.

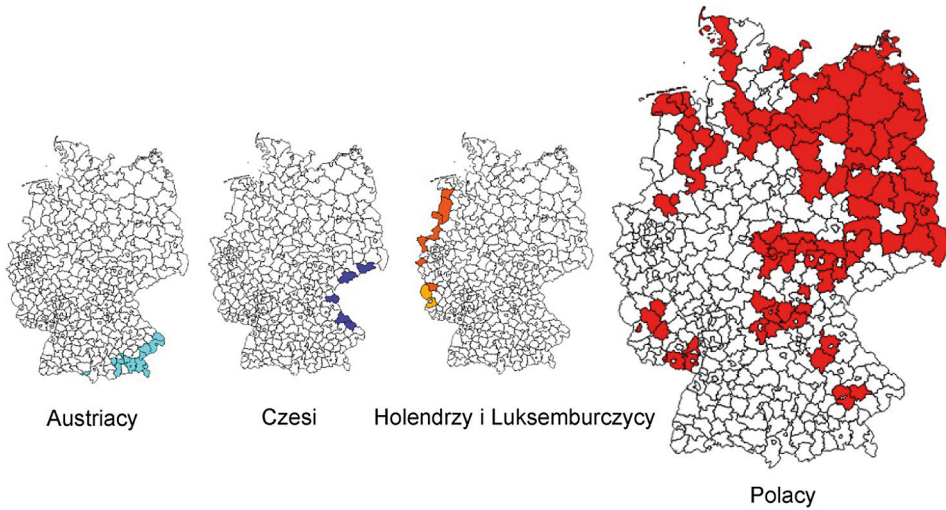
3. Rozmieszczenie ludności polskiej w Niemczech na tle innych grup narodowościowych

Procesy migracji i osiedlania się Polaków w Niemczech (zarówno te dawne, sięgające XIX w., jak i współczesne, o których mowa w niniejszym artykule) cechują się znacznym przestrzennym zróżnicowaniem. Na rycinie 3 pokazano zróżnicowanie napływu Polaków w analizowanych jednostkach przestrzennych (*Kreise* i *Kreisfreie Städte*) w latach 2004–2014. Zaznaczają się cztery typy obszarów największego napływu: a) tradycyjne obszary imigracyjne Nadrenii i Północnej Westfalii (Zagłębie Ruhry); b) szybko rozwijające się kraje związkowe Hesja i Badenia-Wirtembergia (w szczególności obszar pomiędzy Frankfurtem nad Menem a Stuttgartem); c) regiony metropolitalne Berlina, Monachium, Hamburga i Hanoweru; d) niektóre obszary graniczące z Polską, w szczególności w północno-wschodnich Niemczech.

Ryc. 3. Wzrost liczby imigrantów z Polski w latach 2004–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Federalnego Urzędu Statystycznego.

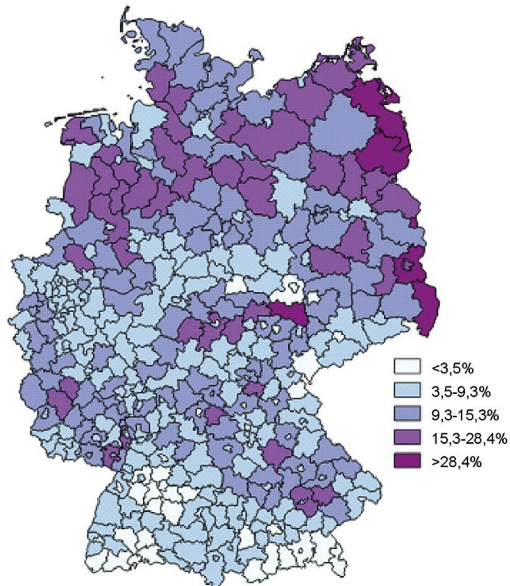
Ryc. 4. Najliczniejsze mniejszościowe grupy narodowościowe wybranych krajów sąsiadujących z Niemcami

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Federalnego Urzędu Statystycznego.

Z kolei rycina 4 pokazuje, że rozmieszczenie Polaków w Niemczech różni się od rozmieszczenia obcokrajowców reprezentujących inne kraje sąsiadujące z Niemcami. Występowanie większych skupisk Austriaków, Czechów lub Holendrów na obszarze Niemiec jest ograniczone do wąskich stref przygranicznych, podczas gdy zasięg „ekspansji przestrzennej” Polaków jest znacznie bardziej rozległy. W analizowanym okresie 2004–2014 obszarem imigracyjnym dla Polaków stały się kraje związkowe

Jednostki przestrzenne z najwyższym udziałem Polaków w populacji imigrantów

Uckermark	(Brandenburgia)	52,4%
Görlitz	(Saksonia)	43,0%
Burgenlandkreis	(Saksonia-Anhalt)	39,2%
Vorpommern-Greifswald	(Meklemburgia-Pomorze Przednie)	38,5%
Frankfurt (Oder)	(Brandenburgia)	35,9%

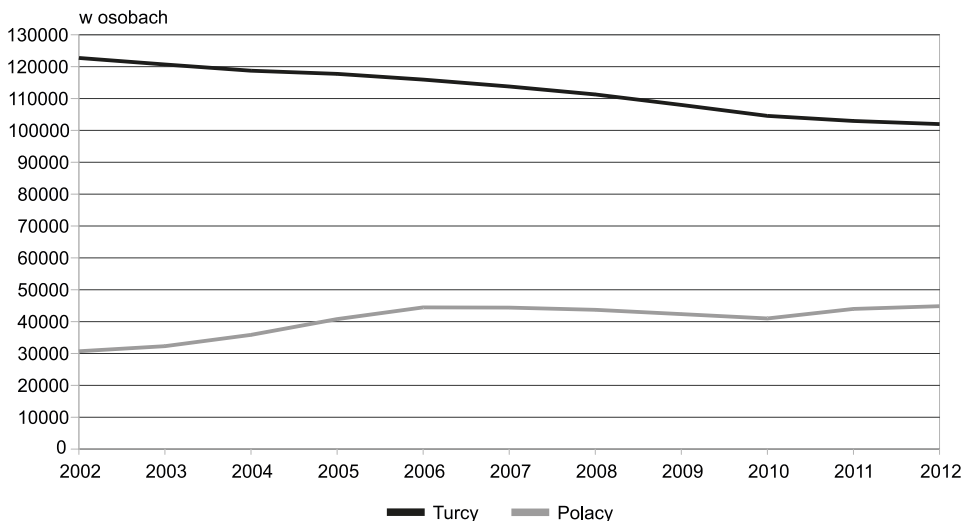
Ryc. 5. Udział Polaków w populacji imigrantów

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Federalnego Urzędu Statystycznego.

byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD). W aż czterech z nich (na ogólną liczbę sześciu landów) Polacy stanowią najliczniejszą grupę narodowościową wśród imigrantów. W niektórych wschodnioniemieckich powiatach (np. Kreis Uckermark) udział Polaków w populacji imigrantów przekracza 50% (patrz ryc. 5). Tak duży udział ludności polskiej ma swoje dalsze konsekwencje, zaznaczające się na przykład w takich dziedzinach, jak usługi edukacyjne lub w zakresie opieki zdrowotnej czy na rynku nieruchomości. Wpływa również na intensyfikację powiązań przestrzennych w polsko-niemieckim rejonie przygranicznym (szczegółową analizę sieci współpracy transgranicznej przeprowadziła ostatnio Dołzbłasz 2017).

4. Berlin jako „laboratorium” współczesnych procesów migracyjnych; miejsce imigrantów z Polski w tych procesach

Z geograficznego punktu widzenia szczególnie interesującym obiektem badań współczesnych procesów migracyjnych jest stolica Republiki Federalnej Niemiec – Berlin. Miasto to po zjednoczeniu Niemiec stało się z jednej strony miejscem napływu ludności niemieckiej (związanego m.in. z nowymi funkcjami stolicy państwa), a z drugiej strony, zwłaszcza po rozszerzeniu Unii Europejskiej, napływu obcokrajowców, w tym Polaków. W okresie 2004–2014 przybyło do Berlina (na pobyt stały) najwięcej Polaków wśród wszystkich analizowanych w niniejszym artykule jednostek przestrzennych Niemiec (10,8 tys. osób). Kościelniak i Matykowski [2015] w swoim szczegółowym studium wykazali, że ci nowi polscy imigranci „zastępowali” dawnych imigrantów tureckich (patrz ryc. 6).

Ryc. 6. Zmiana liczby ludności pochodzenia polskiego i tureckiego w Berlinie w latach 2002–2012

Źródło: Kościelniak, Matykowski [2015, s. 75].

Warto również przytoczyć w tym miejscu rezultaty badań ww. autorów nad współwystępowaniem różnych grup narodowościowych w Berlinie, które zaprezentowano w tabeli 2. Wynika z nich, że polscy imigranci najchętniej zamieszkują w tym mieście na tych samych obszarach co Serbowie i Grecy, natomiast najbardziej separują się przestrzennie od Francuzów. Problemy konkurencji, współwystępowania i integracji różnych grup narodowościowych imigrantów stanowić mogą obiecujące pole przyszłych badań geograficznych.

Tabela 2

Współczynniki korelacji pomiędzy wybranymi grupami narodowościowymi w Berlinie w 2012 r.

Narodowość	Bułgarzy	Francuzi	Grecy	Włosi	Polacy	Rosjanie	Serbowie	Turcy	Niemcy
Bułgarzy	1,00								
Francuzi	0,43	1,00							
Grecy	0,75	0,71	1,00						
Włosi	0,50	0,96	0,79	1,00					
Polacy	0,79	0,46	0,81	0,58	1,00				
Rosjanie	0,37	0,35	0,49	0,41	0,51	1,00			
Serbowie	0,83	0,45	0,79	0,59	0,87	0,44	1,00		
Turcy	0,78	0,48	0,76	0,59	0,74	0,33	0,79	1,00	
Niemcy	0,28	0,40	0,51	0,45	0,57	0,45	0,45	0,34	1,00

Źródło: Kościelniak, Matykowski [2015, s. 78].

Podsumowanie

Wyniki zaprezentowane w tym artykule stanowią jedynie drobny wycinek na drodze poznania całej złożoności współczesnych ruchów migracyjnych między Polską a Niemcami. Pozwalają one jednak na sformułowanie wniosku, że z jednej strony wciąż dużą siłą przyciągania wykazują tradycyjne regiony imigracyjne Niemiec (np. Nadrenia-Westfalia), ale z drugiej pojawiły się nowe obszary imigracji, szczególnie na pograniczu niemiecko-polskim. Można postawić hipotezę, że te pierwsze są kontynuacją wcześniejszych układów powiązań (np. powiązań rodzinnych między mieszkańcami Śląska i Zagłębia Ruhry), z kolei te drugie są następstwem otwarcia się na – parafrazując metaforę Boschmy [1997] – „okna nowych sposobności migracyjnych” oraz bliskość geograficzną (*proximity matters*). Nowe sposobności migracyjne – to konsekwencja rozszerzenia Unii Europejskiej i związanego z tym swobodnego przepływu ludności oraz otwarcia dla Polaków niemieckiego rynku pracy. Nie bez znaczenia były jednak także:

- odpływ ludności rodzimej z obszarów byłej NRD położonych przy granicy z Polską (który wpłynął m.in. na obniżenie cen nieruchomości i konieczność zagospodarowywania pustostanów mieszkaniowych);
- wcześniejsze „rozpoznanie” miejsc przyszłej migracji przez ludność polską zamieszkałą na obszarze przygranicznym;
- utrzymywanie się znacznej asymetrii dochodów i poziomu zabezpieczenia socjalnego po obu stronach granicy.

Przedstawione powyżej konkluzje oparte są na wypowiedziach urzędników ds. migracyjnych oraz wieloletnich badaniach prowadzonych przez autorów na pograniczu Polski i Niemiec. Ich pełna weryfikacja wymagałaby bardziej pogłębionych badań, wykorzystujących na przykład metody analizy sieciowej. Z geograficznego punktu widzenia szczególnie interesujące byłoby powiązanie polskich obszarów emigracyjnych z obszarami imigracji w Niemczech. Kolejnym obiecującym polem badań mogłoby stać się określenie związku między układem powiązań migracyjnych a układem powiązań ekonomicznych (w tym między małymi i średnimi przedsiębiorstwami usługowymi, budowlanymi, transportowymi itp.). Zaznacza się również niedosyt badań dotyczących struktury migrantów według wieku, wykształcenia, zawodu i innych cech demograficzno-społecznych oraz ich powiązania z cechami obszarów odpływu i napływu.

Badania takie winny być prowadzone ze względu na wagę wzajemnych relacji polsko-niemieckich w kształtowaniu ładu europejskiego. Główną przeszkodą w ich realizacji są jak dotąd trudności z pozyskaniem danych o migracjach w układzie podstawowych jednostek przestrzennych (zwłaszcza dotyczących emigracji). Wydaje się jednak, że zaprezentowana w artykule imigracyjna perspektywa badawcza i wnioski wynikające z analizy stanowić mogą zachętę i dobry punkt wyjścia do dalszych badań.

Literatura

- Boschma R., 1997, *New industries and windows of locational opportunity. A long term analysis of Belgium*, *Erdkunde*, 51: 12–22.
- Buchhofer E., Kortus B. (red.), 1995, *Polska i Niemcy. Geografia sąsiedztwa w nowej Europie*, Universitas, Kraków.
- Chojnicki Z., Stryjakiewicz T. (red.), 1996, *Problemy współpracy regionalnej w polsko-niemieckim obszarze przygranicznym*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Polska Akademia Nauk, Warszawa.
- Ciok S., 2004, *Pogranicze polsko-niemieckie. Problemy współpracy transgranicznej*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Dolżbłasz S., 2017, *Sieci współpracy transgranicznej na pograniczach Polski*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Gwosdz K., 2004, *Koncepcja zależności od ścieżki (path dependence) w geografii społeczno-ekonomicznej*, *Przegląd Geograficzny*, 76(4): 433–456.
- Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004–2015*, 2016, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa (<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosc/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-emigracji-z-polski-w-latach-20042015,2,9.html>).
- Klagge B., Klein-Hitpaß K., Fihel A., Kindler M., Matejko E., Okólski M., 2007, *Highly-skilled Return Migration and Knowledge-based Economic Development in Regional Perspective. Conceptual Considerations and the Example of Poland*, Centre of Migration Research, Working Papers, 19/77, Warsaw.
- Kościelniak I., Matykowski R., 2015, *Rozmieszczenie obcokrajowców pochodzenia polskiego i tureckiego w Berlinie*, *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 32: 67–80.

- Lang T. (red.), 2013, *Return Migration in Central Europe: Current trends and an analysis of policies supporting returning migrants*, forum ifl, Leibniz-Institut für Länderkunde, 21, Leipzig.
- Lang T., Nadler R. (red.), 2014, *Return Migration to Central and Eastern Europe- Transnational Migrants' Perspectives and Local Businesses' Needs*, forum ifl, Leibniz-Institut für Länderkunde, 23, Leipzig.
- Mahoney J., 2000, *Path dependence in historical sociology*, Theory and Society, 29: 507–548.
- Okólski M., Fihel A., 2012, *Demografia: współczesne zjawiska i teorie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Stöber G. (red.), 2002, *Polen, Deutschland und die Osterweiterung der EU aus geographischen Perspektiven*, Verlag Hahnsche Buchhandlung, Hannover.
- Stöber G. (red.), 2003, *Der Transformationsprozess in (Ost-) Deutschland und in Polen*. Verlag Hahnsche Buchhandlung, Hannover.
- Stryjakiewicz T., 2017, *Contemporary Polish-German migration spaces and integration processes*, Uniwersytet w Banja Luce, Asocjacja Rosyjskich Geografów Społeczno-Ekonomicznych, Banja-Luka, s. 59–71.
- Stryjakiewicz T., Chung-Tong Wu (red.), 1998, *Changing border regions in Europe and Asia*, GeoJournal, 44(3).
- Stryjakiewicz T., Kaczmarek T., 2000, *Transborder co-operation and development in the conditions of great socio-economic disparities: the case of the Polish-German border region: [w:] Polish economy in transition: spatial perspectives*, J.J. Parysek, T. Stryjakiewicz (red.), Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 49–71.
- Więckowski M., 2008, *New international mobility of Poles*, Espace, Populations, Societies, 2: 261–270.

prof. dr hab. Tadeusz Stryjakiewicz

mgr Piotr Sosiński

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej

ul. Bogumiła Krygowskiego 10, 61-680 Poznań

tadek@amu.edu.pl